

Во все сезоны она выше под люцерной, эспарцетом, несколько ниже под рожь + поукосный посев рапса. Так, почва, под люцерной обладая высокой нитрификационной способностью на 3-й год жизни, накопила до 113 мг NO₃, под ячменем и рожью - всего около 8 мг, под травосмесь - 67 мг, под рожь + поукосный рапс - 61 мг, под целинной растительностью - 14 мг NO₃.

Несмотря на высокую эффективность применения некоторых биологических показателей, лучшие результаты в диагностике различных антропогенных воздействий дает комплексная оценка биологических свойств орошаемых серо-коричневых почв с использованием методики определения интегрального показателя эколого-биологического состояния почв (ИПЭБСП), который позволит оценить совокупность биологических показателей и потенциальную и актуальную биологическую активность почвы. ИПЭБС орошаемых серо - коричневых почв в зависимости от биологических особенностей возделываемых культур, вида и способа посевов изменяется. Так, она в почве на варианте под ячменем по отношению к контролю на 21 % ни-

же и на 15 % и 7 % - к эспарцету и травосмеси, а по отношению к целине, наоборот, на 15 % выше.

Величина коррелятивной связи между активностью ферментов и количеством микроорганизмов при возделывании кормовых культур в основных и промежуточных посевах варьирует в широких пределах (от 0.31 до 0.86), но она статистически достоверна.

ВЫВОДЫ

1. Промежуточный посев кормовых культур на орошаемых серо-коричневых (каштановых) почвах Гянджа-Казахской зоны положительно влияет на численность микроорганизмов, интенсивность продуцирования CO₂, нитрификационную способность почв, улучшает физико-химические свойства почвы, повышает биологическую активность и плодородие почвы в 2,5 раза.

2. Интегральный показатель биологического состояния орошаемых серо-коричневых почв снижается от люцерны, эспарцета, травосмеси, озимого посева ржи + поукосный посев рапса к чистым посевам ржи, ячменя, целины не более, чем на 6 - 21 %.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агаев У.Б. Влияние окультуривания на морфологические, физико-механические и химические свойства светло-каштановых почв Кировабадского массива // Матер. докл. расшир. Совещ. по окультир. и рекульт. почв Закавказья, Кировабад, 1975. С.46.
2. Алиев С.А., Гусейнов М.М. Коррелятивная зависимость ферментативной активности серо-бурых почв в зависимости от численности микроорганизмов, нитрификации и культуры сево-оборота. // Известия АН Аз.ССР, сер.б.н., Баку, 1980. С.67-71.
3. Бабаев М.П., Мамедов Э.Б., Гусейнова С.М. Прогноз развития деградация почв Азербайджана. // Докл. Межд. Эколог. Форума "Сохраним планету Земля", Санкт-Петербург, 2004. С.235.
4. Вальков В.Ф., Казеев К.Ш., Колесников С.И. Методология исследования биологической активности почв на примере Северного Кавказа. // Научная мысль Кавказа, Ростов-на-Дону, Изд.СКНЦВШ. 1999. № 1. С.32-37.
5. Казеев К.Ш., С.И. Колесников, Вальков В.Ф. Биология почв Юга России. Ростов-на-Дону: Изд-во ЦВВР, 2004. С.35.
6. Красильников Н.А. Методы изучения почвенных микроорганизмов и их метаболитов. М.: Наука, 1966, 147 с.
7. Практикум по агрохимии // Под ред. В.Г. Минеева. М.: Изд. МГУ, 1989, 304 с.
8. Салаев М.Э., Бабаев М.П., Джафарова Ч., Гасанов В. Морфогенетические профили почв Азербайджана. // Баку. Изд. "Элм", 2004. С.155-159.
9. Методические рекомендации по изучению показателей плодородия почв, баланса гумуса и питательных веществ в длительных опытах. // Почвенный институт им. В.В. Докучаева. М.: 1987. 78 с.
10. Rondon M.R., Goodman R.M., Handelsman J. The Earth's bounty: assessing and accessing soil microbial diversity // Trend Biotechnol. 1999. Vol. 17. P. 403 - 409.

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ ÜZÜM GENOFONDUNDA BƏZİ AZYAYILAN VƏ NADİR SORTLARIN ƏSAS GENETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

V.M.QULİYEV, biologiya elmləri namizədi,
AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutu

Naxçıvan MR-də üzümün zəngin genofondu təbiətin bizə bəxş etdiyi maddi sərvətlərdən biridir. Tarixi mənbələrdə bu ərazdə 100-dən artıq üzüm sortlarının yayıldığı qeyd edilir. Bu regionda aborigen üzüm sortları haqqında ilk məlumatlara V.M. Qarayevski, İ.Z. Andronikov, S.Q. Zelinski və M.K. Ballasın əsərlərində rast gəlinəndə ilk tədqiqat işləri A.Q. Əliyev, P.K. Allahverdiyev tərəfindən aparılmışdır (4, 5, 8). Bundan başqa S.Ə. Nəcəfov 18 yerli süfrə üzüm sortlarının ampeloqrafik xüsusiyyətlərini (14), K.H. Məmmədova isə

onlardan 6-nın müxtəlif vertikal hündürlüklərdə aqrobioloji göstəricilərini öyrənmişdir (13).

Azərbaycan SSR Ampeloqrafiyasında Naxçıvan MR-də yayılan 14, SSRİ Ampeloqrafiyasında isə 11 üzüm sortlarının ampeloqrafik təsviri verilmişdir (6, 7). Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Naxçıvan MR ərazisində üzüm genofondunun tədqiqi, ayrı-ayrı sortların irsi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, məqsədyönlü istiqamətdə müxtəlif genetik üsullarla seleksiya işlərinin aparılması ilk dəfə olaraq 1980-ci ildən başlayaraq bizim

tərəfimizdən aparılmaqdadır. (1,2,3,9). Genofondun öyrənilməsi istiqamətində elmi mətbuatda rast gəlinən bir məqalə isə heç bir tədqiqatın nəticələrinə əsaslanmır. (15).

Hazırda Azərbaycan MEA Naxçıvan bölməsi Bioresurslar İnstitutunun təcrübə sahəsində çox müxtəlif genetik xüsusiyyətlərə malik 150-dən çox aborigen, introduksiya olunmuş, həmçinin seleksiya yolu ilə əldə edilən yeni klon, hibrid mutant və poliploid ($2n=57;76$) sort və formalardan ibarət üzüm genofondunu kolleksiya bağları salınmışdır. İşin gedişində onlar üzərində ampeloqrafik tədqiqatlar aparılmaqla iqtisadi səmərəliliyi müəyyənləşdirilir və seleksiya işlərində istifadə olunur.

Tədqiqatın gedişində Muxtar Respublika ərazisində 18 azyayılan və nadir üzüm sortlarının əsas genetik əlamətləri və aqrobioloji göstəriciləri öyrənilmişdir. Bu aborigen sortların əksəriyyəti ilk dəfədir ki, tədqiq edilir. Süfrə universal və texniki üzüm sortlarının irsi xüsusiyyətləri standart Ağ əldərə sortu ilə müqaisəli öyrənilmişdir. Biomorfoloji və ampeloqrafik tədqiqatlar N.N. Prostessedov (1946), M.A. Lazarevski (1963), A.B. Daşkevc (1963), S.N. Markarov (1964), Q.S. Morozova metodikaları üzrə yerinə yetirilmişdir. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, hazırda dünyada üzüm genofondunun təqribən 2,4%, keçmiş SSRİ ərazisindəkinin 8,0%, bu regionda mövcuddur. Genofonda çox yayılan 26,0%, azyayılan 54,5% və nadir (məhv olmaq həddində olan) sortlar 19,5% təşkil edirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həyatı bağlarda ayrı-ayrı sortların klonlarına və üzüm toxumlarının cücərməsindən yaranan yeni formalara tez-tez rast gəlinir.

Genofonda müxtəlif genotiplərin mövcudluğu sortların ayrı-ayrı irsi əlamətlər üzrə geniş fenotip dəyişkənlikləri ilə müşayiət olunur. Ümumiyyətlə genofonda mövcud olan növ və sortlarda 70-dən artıq (yarpaqlarda- 22, çiçəklərdə -3, şəkərtoplamada-4, salxımlarda-9, gilələrdə-31, fizoloji yetişmə müddətinə görə- 7 və s.) genetik morfoloji əlamətlər qeydə alınmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, üzüm bitkisiində ayrı-ayrı irsi əlamətlər ekoloji şəraitə uyğun modifikasiya dəyişkənliklərinə məruz qalırlar.

Ayrı-ayrı genetik əlamətlərin modifikasiyalaşma amplitudu isə çox müxtəlifdir. Modifikasiya dəyişkənliyinin amplitudu əsas fenoloji fazaların davam etmə müddətində, birillik zoğların rəngində, buğumalarının ölçülərində, payızda yarpaqların və çubuqların rənglənməsində, gilələrin rəngində, formasında, toxumun miqdarında aşağı, salxımların çəkisi, gilələrin para-

Bəzi azyayılan və nadir üzüm sortlarının əsas fenoloji fazalarının gedişi.

Bəzi azyayılan və nadir üzüm sortlarının əsas rəqəmləri													
Sortlar	Tumurcuqların açılması			Çiçəkləmə			Meyvələrin yetişməsi			Tumurcuqların Açılmasından (gün)		Xəzan	
	kütləvi	Standart sort nisbətən (gün)	Davam etmə müddəti (gün)	kütləvi	Davam etmə müddəti (gün)	Standart sort nisbətən (gün)	Kütləvi	Standart sort nisbətən (gün)	Davam etmə müddəti (gün)	Çiçəkləməyə qədər	Meyvələrin yetişməsinə qədər		
Süfrə sortları													
Ağ əldərə standart	12/iv	0	7	10/vi	6	0	9/x	0	35	59	180	25/xi	
Ağ kürdəsi	7/iv	+5	5	6/vi	7	+4	16/viii	+54	24	60	131	20/xi	
Qara kürdəsi	9/iv	+4	6	5/vi	6	+5	20/viii	+50	25	57	133	21/xi	
Qara təlili	7/iv	+6	7	4/vi	5	+6	4/viii	+66	26	58	119	24/xi	
Nəxşəbi	11/iv	+1	6	10/vi	7	0	12/ix	+27	32	60	153	29/xi	
Güləbi	11/iv	+1	8	14/vi	8	-4	25/ix	+14	39	64	166	29/xi	
Nax. qırmızı şənisi	10/iv	+2	6	12/vi	7	-2	20/ix	+19	34	63	162	25/xi	
Naxçıvan hüseyini	8/iv	+4	7	8/vi	7	+4	27/viii	+43	27	61	141	21/xi	
Universal sortlar													
Bənənyarı	14/iv	-2	6	15/vi	7	-5	15/x	-6	42	62	184	4/xii	
Duzalı	14/iv	-2	5	8/vi	8	+2	4/x	+5	39	55	179	1/xii	
Xanımi	14/iv	-2	7	11/vi	7	-1	20/ix	+19	32	58	158	28/xi	
Süd əldərə	12/iv	0	7	14/xi	6	-4	15/x	-6	34	63	186	27/xi	
Qoyun gözü	14/iv	-2	6	15/vi	8	-5	10/xi	-32	42	82	209	4/xii	
Texniki sortlar													
Şahtaxtı	13/iv	-2	7	12/vi	7	-2	25/ix	-16	37	60	164	29/xi	
Cəlalı	11/iv	+1	6	15/vi	9	-5	10/x	-1	33	65	182	30/xi	
Xətmi	14/iv	-2	8	16/vi	8	-6	20/x	-11	37	63	189	5/xii	
Xanları	12/iv	0	6	13/vi	7	-3	29/ix	-20	34	62	169	27/xi	
Tülkü-quyruğu	9/iv	+3	7	4/vi	6	+6	10/ix	+29	29	56	153	20/xi	
Zalxa	15/iv	-3	7	8/vi	8	+2	20/ix	+19	33	54	157	4/xii	

Qeyd: (+) tez başlaması, (-) gec başlaması

metrləri, şirədə şəkərlilik və turşuluq, kolun və barlı zoğların məhsuldarlıq əmsalı, məhsulun yetişmə müddəti və s. kimi irsi əlamətlərdə isə genişdir.

Tədqiqatın gedişində bəzi azyayılan və nadir üzüm sortlarının biomorfoloji xüsusiyyətləri, irsi əlamətləri, təsərrüfat və seleksiya işləri üçün əhəmiyyəti müəyyənləşdirilmişdir.

Onu qeyd etmək ki, V. Vinifera L cinsinə mənsub üzüm sortlarında əsas fenoloji fazaların gedişi və davam etmə müddətindəki fərqlənmələr sortyaranma təkamül prosesində gen mutasiyaları nəticəsində meydana gələn, fizoloji, biokimyəvi proseslərə əsaslanan və günün uzunluğu ilə nizamlanan xarakterik xüsusiyyətlərindən biridir. İşin gedişində öyrənilən sortlarda əsas fenoloji fazaların gedişində fərqlərin olduğu məlum olmuşdur (cədvəl 1).

Genofond bağında öyrənilən süfrə sortlarında tumurcuqların açılması standart sortdan ən azı 2 gün gec, texniki sortlardan Cəlalı, Tülküquyruğunda 1;3 gün tez, Xətmi və Zalxada 2;3 gün gec başa çatmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, şaxtalara daha dözümlü sortlarda ümumi şirə axını və tumurcuqların açılması nisbətən tez başlayır.

Çiçəkləmə fazasında isə sortlar arasında irsi fərqlər nisbətən genişlənir. Ən tez çiçəkləmə Qara xəlili, Tülküquyruğu (4/VI), Qara kürdəsi (5/VI), Ağ kürdəsi (6/VI), ən gec isə Bənəniyari, Qoyungözü, Cəlalı

Bəzi azyayılan və nadir üzüm sortlarının əsas məhsuldarlıq göstəriciləri

№	Sortlar	Salxı-mun orta çəkisi (q.)	Salxımda gilələrin sayı (ədəd)	100 gilə-nin çəkisi (q.l)	Gilədə %-lə		Ümumi şirə çıxımı (%-lə)	Şirədə		Kulun məhsuldarlıq əmsali Ə ₁	Barlı zoğların məhsul- darlıq əmsali Ə ₂	Tənəyin məhsuldarlığı (kq-la)
					Qabıq	Toxum		Şəkərliliyi %-lə	Turşuluğu q/l			
Süfrə sortları												
1	Ağ aldərə S.T.	360,0	95,0	385,0	9,2	3,6	82,5	18,0	6,1	0,55	1,4	8,5
2	Ağ kürdəsi	325,4	125,0	422,7	7,5	3,4	65,5	15,0	8,2	0,70	1,6	5,0
3	Qara kürdəsi	250,7	101,0	236,0	9,6	5,1	74,0	16,0	7,1	0,67	1,2	4,5
4	Qara xəlili	198,1	92,4	220,0	4,4	1,5	76,0	15,5	7,5	0,65	1,3	6,0
5	Nəxəbi	253,0	96,0	265,0	8,8	2,8	73,0	17,0	6,1	0,60	1,2	5,0
6	Güləbi	320,0	78,0	480,0	9,0	4,4	78,0	19,0	6,0	0,72	1,4	7,5
7	Naxç. qırm.şamsi	443,5	79,0	562,0	11,8	3,7	72,0	19,5	5,8	0,75	1,3	6,6
8	Naxç. hüsey-nisi	280,0	55,0	530,0	6,7	2,0	68,0	17,0	7,0	0,55	1,1	6,7
Universal sortlar												
9	Bənənyarı	5250	68,0	740,0	9,6	4,7	76,0	18,0	6,2	0,75	1,2	10,0
10	Duzalı	280,0	82,0	320,0	5,6	3,8	78,0	18,4	5,8	0,71	1,0	4,8
11	Xanımı	320,0	108,0	280,0	4,8	4,1	79,0	18,0	6,1	0,73	1,0	5,0
12	Süd aldərə	340,0	88,0	360,0	8,2	4,1	85,0	19,0	5,8	0,64	1,2	9,0
13	Qoyun gözü	271,0	125,0	204,0	7,6	4,2	75,4	20,5	4,6	0,67	1,0	7,5
Texniki sortlar												
14	Şaxtaxtı	265,0	102,0	245,0	4,5	3,8	86,0	22,0	4,2	0,62	1,2	8,0
15	Cəlali	320,0	89,0	340,0	6,7	4,1	84,0	20,0	5,5	0,71	1,0	7,4
16	Xətmi	320,0	102,0	380,0	7,7	4,5	81,0	18,5	4,7	0,68	1,3	6,0
17	Xanları	440,0	103,5	410,0	8,1	4,6	84,0	17,0	5,5	0,70	1,0	6,4
18	Tülkü quyruğu	420,0	140,4	260,0	10,5	4,8	88,0	20,2	5,4	0,67	1,1	5,6
19	Zalxa	340,0	69,0	480,0	8,5	3,9	86,0	22,0	5,7	0,71	1,3	7,0

(15/VI), Xətmi (16/VI), sortlarında qeydə alınmışdır.

Muxtar Respublikanın üzüm genefondundakı sortlar yetişmə müddətinə görə bir-birlərindən 10-15 gün fərqlənməklə 7 qrupda yerləşdirilir. Öyrənilən sortlarda yetişmə müddətlərinə görə bir-birlərindən fərqlənirlər. Ən tez yetişkənlik Qara xəlili (4/VIII), Ağ kürdəsi (16/VIII) və Qara kürdəsi 20(VIII) sortlarında ən gec isə Qoyungözü (10/XI), Xətmi (20/X), Bənəniyari (15/X), Cəlali (10/X), Duzalı (4/X), sortlarında qeydə alınmışdır. Vegetasiya müddəti ən az Qara xəlili (119 gün), Ağ kürdəsi (131gün), Qara kürdəsi (133 gün), ən çox isə Qoyun gözü (209 gün), Xətmi (189 gün) sortlarında olmuşdur. Standart Ağ aldərə sortunda məhsulun yetişməsi 9/X tarixdə qeydə alınmışdır. Öyrənilən sortlarda yetişmə müddətinə görə ən tez və gec yetişənlər arasında fərq 90 gündən artıq olmuşdur.

Tədqiqatın gedişində üzüm sortlarında əsas məhsuldarlıq göstəriciləri üzrə genetik xüsusiyyətləri də öyrənilmişdir. Tənəkdəki birillik çubuqlarda formalaşan vegetativ və generativ tumurcuqların bir-birinə nisbəti hər sort üçün genetik xüsusiyyətlərdən biridir. Generativ tumurcuqların modifikasiya dəyişkənliyi amplitudu çox genişdir.

Belə tumurcuqlardan həm bığcıqlar, həm də xırda və iri salxımlar inkişaf edə bilər. Yüksək aqrotekniki qulluq və düzgün quru budama bu genetik fizoloji prosesi barverməyə yönəldir.

Salxımların orta çəkisi, forması hər bir sort üçün xarakterik irsi əlamətlərdəndir. Ona görə də tənəkdəki orta yarusdan hər sort üçün xarakterik olan salxımlar dərilərək orta çəkili müəyyənləşdirilmişdir (cədvəl 2). Məlum olmuşdur ki, Qara xəlilidən (198,1) başqa hamısı çox iri salxımlı sortlar qrupuna daxildir.

Cədvəl 2.

lər. Ən iri salxımlar Bənəniyari (525,0q) Xanları, Süd aldərə (440,0q), Naxçıvan qırmızı şanı-sı (443,5q), Tülküquyruğu (420,0q) sortlarında qeydə alınmışdır. Qara xəlili, Qara kürdəsidə isə salxımların orta çəkili nisbətən aşağı -198,1 və 250,7q olmuşdur.

Dominant irsi əlamət olan qanadlı konusvari formalı (3) salxımlara Qara xəlili, Bənəniyari. Güləbi, Süd aldərə, konusvari formaya Cəlali, Xanları, Duzalı, Qoyungözü, Zalxa, Ağ kürəşi, şaxəli formaya Naxçıvan qırmızı şanı-sı, Naxçıvan hüsey-nisi, silindirik formaya isə Nəxşəbi, Qara kürdəsi, Xətmi, Tülküquyruğu sortlarında rast gəlinir.

Genofonda üzüm sortları çox müxtəlif forma və ölçüləri olan gilələrə malikdirlər. Sortlar-

da dairəvi (Naxçıvan qırmızı şanı-sı, Güləbi, Tülküquyruğu. Şaxtaxtı, Xanları, Cəlali), oval (Süd aldərə, Qara kürdəsi, Qara xəlili, qoyungözü, Xanımı), şəkilli (Bənəniyari, Xətmi), slindirik (Naxçıvan hüsey-nisi, Xətmi, Bəndi), uzungiləli (İnəkəmcəyi, Keçəmcəyi, Kəhraba üzüm) formalı üzüm gilələrinə rast gəlinir. Öyrənilən sortlarda ən iri üzüm gilələri Bənəniyari-7,4q, Naxçıvan hüsey-nisi-5,3q, sortlarında olmuşdur. Qoyungözü (2,0q). Qara xəlili (2,2q), Şaxtaxtı (2,4q) sortları nisbətən xırda gilələrdirlər.

Naxçıvan qırmızı şanı-sı, Naxçıvan hüsey-nisi, Güləbi sortlarında üzüm gilələri süfrə sortlarına xas olan bərk və yeyildikdə xartıdayırlar. Nəqliyyatla uzaq bölgələrə daşınmağa dözümlü olmaqla xoşagəlim əmtəə görünüşünə malikdirlər.

Süfrə sortlarında ümumi şirə çıxımı aşağı olur. Belə ki, ən bərk gilələri olan Ağ kürdəsidə, Naxçıvan hüsey-nisində ümumi şirə çıxımı müvafiq olaraq 65,5% və 68,0% olmuşdur.

Texniki sortlarda gilələr şirəli olduğundan ümumi şirə çıxımı yüksək 81,0-88,0% olmuşdur. Ümumiyyətlə, ən yüksək göstəricilər şəkərlilik üzrə Şaxtaxtı, Zalxada-22,0%, kolun məhsuldarlıq əmsali üzrə Bənəniyari, Naxçıvan qırmızı şanı-sında-0,75, barlı zoğların məhsuldarlıq əmsali üzrə Ağ kürdəsidə - 1,6, bir koldan məhsuldarlıq üzrə isə Bənəniyari- 10,0kq, Süd aldərə- 9,0 kq, sortlarında qeydə alınmışdır.

NƏTİCƏ

V.Vinifera L növünə mənsub bu regionda bəzi azyayılan və nadir üzüm sortları çox müxtəlif genetik morfoloji əlamətlərə malikdirlər.

Ancaq, ekoloji şəraitə uyğun olaraq ayrı-ayrı morfoloji əlamətlərin modifikasiya dəyişikliklərinin amplitudu isə çox müxtəlifdir. Bu əlamətlər əsasən iki qrupa bölünürlər: dayanıqlı (əsas fenoloji fazaların davam etmə müddəti, yarpaqların rəngi, xəzan vaxtı yarpaqların rəngi, salxımların tipi, gilələrin rəngi, forması, toxumların forması və miqdarı və s.) və dayanıqsız (salxımların və gilələrin çəkisi, parametrləri, şirədə şəkərlik, kolun və barlı zoğların məhsuldarlıq əmsalı, məhsulun yetişmə müddəti və s.) morfoloji əlamətlər;

- Üzüm sortlarında ümumi şirə axımının başlan-

ması və tumurcuqların açılması ilə onların şaxtalara nisbi dözümlülüyü əlamətləri arasında korelyativ əlaqə olduğu müşahidə edilir. Şaxtalara nisbətən dözümlü sortlarda bu tezləşir;

-Öyrənilən üzüm sortları genetik morfoloji xüsusiyyətlərinə görə çox müxtəlif çəkili, formaları, parametrləri, rəngləri, əmtəə görünüşləri olan salxım və gilələrə malik olmaqla yetişmə müddətlərindəki fərqi 90 gündən çox olması əhalini ilin 4-5 ayı ərzində təzə üzüm məhsulları ilə təmin olunması üçün perspektivli hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Quliyev V.M. Naxçıvan MR-də üzüm genefondunun toplanılması və seleksiyası. - Naxçıvanın tarixi, maddi və mənəvi mədəniyyətinin təbii sərvətlərinin öyrənilməsi. Bakı, Elm, 2004, s.165-169
2. Quliyev V.M. Naxçıvan MR-in üzüm genefondunun tədqiqi, yeni aborigen sort və klonların öyrənilməsi. AMEA. Azərbaycan Aqrar Elmi: Bakı, 2006, 3-4 s.44-46
3. Quliyev V.M. Diallel hibridləşdirmə və transgressiv üzüm formalarının öyrənilməsi: AMEA Naxçıvan Bölməsi Xəbərlər, təbiət və texniki elmlər seryası. Naxçıvan Tusi, 2006, s. 83-87
4. Алиев А.Г. Основные сорта винограда Нахичеванской АССР 1947 (рукопис). 5. Аллахвердиев Р.К. Сортовой состав и стандартный сортимент винограда Азербайджанской ССР. Баку Азернешр, 1962, с. 3-27
6. Алмелография Азерб. ССР Баку, 1973, 490 с.
7. Алмелография СССР, Малораспространенные сорта винограда. М., 1963-1966, т. 1-3
8. Баллас М.К. Виноделие в России I-V СПб, 1895-1903
9. Кулиев В.М. - Использование индуцированных тетраплоидных форм в селекции винограда. Вестник сельскохозяйственной науки. М, 1988, с.150-151
10. Лазаревский М.А. - Изучение сортов винограда. Ростов н/Дону, 1963, 151 с.
11. Макаров С.Н. - Научные основы методики опытного дела в виноградарстве. Труды МНИИВ и В. т. IX Кишинев, Гос. изд. 1964, 278 с.
12. Морозова Г.С. - Виноградарство с основами ампелографии М. Агропомиздат 1987. с.230-250
13. Мамедова К.Г. - Изучение местных сортов винограда Нах. АССР по вертикальным зонам и подбор лучших из них для селекции. Авт. диссерт. на соиск. учен. степени к. с/х. н., Баку, 1973, 41с.
14. Наджафов С.А. - Изучение и подбор кишмишных и изюмных сортов винограда Нах. АССР диссерт. на соиск. учен. степ. к. с/х.н., Ташкент, 1971, 137 с.
15. Наджафов Д.С. - Сбор и изучение генотипов винограда Нахчыванской АР. Biomüxtəlifliyin genetik ehtiyatları. I Beynəlxalq elmi konf. Mat-i. Bakı, Azərbaycan, 2006, c. 188-189
16. Дашкевич А.В. - Определитель сортов винограда. Киев, Госуд. изд-во, 1963, 78 с.
17. Простоседов Н.Н. - Технологическая характеристика винограда и продуктов его переработки. Ампелография СССР, Т. I. М, Пищепромиздат, 1946 с. 401-468

УДК 633.21.3+577.4

ЗИМНИЕ ПАСТБИЩА ДЖЕЙРАНЧЕЛЬ-АДЖИНАУРА АЗЕРБАЙДЖАНА И НЕКОТОРЫЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ОТНОСИТЕЛЬНО МЕРОПРИЯТИЙ ПО ИХ УЛУЧШЕНИЮ

С.З.АХМЕДОВА

Азербайджанская Сельскохозяйственная Академия

На современном этапе развития человечества вопросам взаимодействия общества и природы, охраны естественных природных экосистем, рационального использования их ресурсов, предотвращения отрицательных воздействий деятельности человека на окружающую среду и нарушения динамического экологического равновесия существующих природных систем уделяется повышенное внимание [1]. В Азербайджане оно выражается как в государственном масштабе, так и в широких кругах науки и общественности. Выше перечисленные вопросы особо актуальны в регионах активной антропогенной деятельности.

В их число входит и Джейранчель-Аджинаурский массив Азербайджана. Интенсивно протекающая эксплуатация зимних пастбищ Джейранчель-Аджинаура ведет к их деградации, прогрессирующему опустыниванию, отрицательно сказываясь на коренной структуре растительного покрова [2, 3].

Зимние пастбища - это ценные кормовые угодья, представляющие собой пустынные и полупустынные территории. Их пастбищные корма характеризуются высо-

кой питательной ценностью, являются наиболее дешевыми, что крайне важно для нашей республики. Основная их функция - обеспечение скота страховым кормом в зимний период. В Азербайджане издревле бытует отгонное скотоводство.

Оно основано на попеременном использовании осенне-зимне-весенних (равнинные аридные территории) и летних (высокогорья) пастбищ. В течение осенне-зимне-весеннего (7-8 месяцев) периода на пустынных и полупустынных пастбищах выпасается крупный и мелкий рогатый скот. С наступлением летней жары он перегоняется на высокогорные луга Малого и Большого Кавказа (в пределах Азербайджана). Джейранчель-Аджинаур является в этом плане одним из перспективных регионов республики. За последнее десятилетие стеримительное развитие частностного земледелия стало вести к снижению продуктивности, биоразнообразия пустынных, полупустынных и сухостепных угодий, сокращению их площадей. Причина - нерациональный выпас, появление многочисленных скотопроегонных троп лишенных растительности, чрезмерное и неуместное окультуривание естест-